

جزوه عروض و قافیه علیرضا بدیع

خدا

جزوه عروض و قافیه

علیرضا بدیع

علیرضا بدیع

جزوه عروض و قافیه علیرضا بدیع

عروض یعنی چیزی که شعر را به وسیله آن عرضه می‌کنند!

وزن شعر از حیاتی ترین و اولین لازمه‌های شعر است که ادبای بزرگ مثل ارسطو یا شمس قیس رازی یا خواجه نصیرالدین به آن اشاره کرده اند. موسیقی و وزن برای برانگیختن حس و حال عاطفی به کار می‌رود و عاطفه در کنار اندیشه و تخیل مهم‌ترین ارکان شعر هستند.

شاعران برای انتقال احساسات مختلف نظیر خشم، مهر، امید و یاس، تعجب و شادی و اندوه، از ریتم و وزن-های مختلف استفاده می‌کنند تا علاوه بر این‌که با استفاده از وزن، باعث نظم بخشیدن به کلام بشوند، شنونده آن ریتم بتواند زودتر حس و حال شعر را درک کند.

مثال: ۱ مژه‌ها و چشم یارم به نظر چنان نماید / که میان سنبلستان چرد آهوی ختایی

۲ پس از مرگم می‌فروزید شمعی بر مزار من / چرا بیهوده سوزد بی گناهی در کنار من؟

۳ ز تیغ دلیران هوا شد بنفش / برفتند با کویانی درفش

برآمد خروش سپاه از دو روی / جهان پر شد از مردم جنگجوی

اگر هوش موسیقایی داشته باشید متوجه خواهید شد که وزن بیت اول ریتمیک‌تر و شادتر است و دومی، سنگین‌تر و محزون‌تر و البته سومی ریتمی دارد حماسی و کوبنده!

برای وزن شعر ده‌ها خاصیت برشمرده‌اند. یکی عاطفه است. یکی زمزمه‌پذیر شدن شعر است نسبت به نثر. به واسطه وزن راحت‌تر می‌توان متن را به ذهن سپرد. وزن باعث ایجاد تناسب و تقارن می‌شود. شنونده از این‌که شاعر توانسته حرفی بزند که موزون است احساس شگفت‌زدگی می‌کند و گمان می‌کند شاعر معجزه کرده است.

موسیقی تنها اختصاص به وزن شعر و آهنگ ندارد. بلکه هرچیز که در آن بتوان نظمی را یافت دارای موسیقی و وزن است. مثل ردیف مرتب موزاییک‌ها، گردش منظم ستارگان و فصول، نظم و توالی آجرهای یک ساختمان، اعداد ریاضی و ...

شعر فارسی از وزن عروضی‌ای تبعیت می‌کند که اواسط سده‌ی دوم هجری توسط خلیل بن احمد فراهیدی و بر اساس اشعار عرب تدوین شده است.

جزوه عروض و قافیه علیرضا بدیع

ما در عروض و قافیه به تشریح جسم شعر که همان وزن و قافیه‌ست می‌پردازیم تا به سلامت یا نادرستی آن پی ببریم.

اگر شعر را به پیکر موجودی زنده تشبیه کنیم، هر بیت، شبیه یک عضو آن بدن خواهد بود. جملاتی که در هر بیت وجود دارند دقیقا مثل بافت و نسوج آن عضوند. همان‌طور که هر بافت از تعداد زیادی سلول درست شده، جملات هم از تعدادی کلمه درست شده‌اند! پس کلمات مثل سلول‌های یک شعرند. اما از سلول ریزتر، ملکول‌هایند. واحد کوچک‌تر از کلمه هم می‌شود تکواژ!

تکواژ کوچک‌ترین جز معنادار زبان است ولی خودش از قسمت‌های بی معنای کوچک تری تشکیل شده به نام واج‌ها. واج‌ها یا صامت هستند یا مصوت.

باید دقت کنیم که کلمه‌ای مثل «خداوند» از سه هجا تشکیل شده: خ + دا + وند

ما در عروض، طی مراحل، هر بیت را به اجزای کوچک‌تر قطعه قطعه می‌کنیم تا متوجه شویم در چه بحری سرود شده، از کدام اختیارات شاعری استفاده کرده، نام وزنش چیست و ... به مراحل بالا تقطیع هجایی گفته می‌شود.

برای تقطیع هجایی یک شعر این مراحل باید طی شود:

- ۱ درست خوانی شعر
- ۲ نوشتن شعر به خط عروضی
- ۳ بخش بخش کردن شعر
- ۴ علامت گذاری
- ۵ تشخیص اختیارات شاعری
- ۶ صورت بندی
- ۷ نام گذاری وزن و تشخیص بحر

جزوه عروض و قافیه علیرضا بدیع

۳ _ _ UU _ _ UU _ _ _ U _ _ UU

۴ _ _ UU _ _ UU _ _ UU _ _ UU

۱۵۳- علایم هجایی کدام گزینه، وزن بیت زیر را مشخص می‌کند؟

« دعوی عشق ز هر بوالهوسی می‌آید دست بر سر زدن از هر مگسی می‌آید »

- (۱) _ _ _ _ UU _ _ UU _ U _ _
 (۲) _ _ _ _ UU _ _ UU _ _ U _
 (۳) _ UU _ UU _ _ UU _ _ _
 (۴) _ UU _ _ UU _ _ UU _ _ U _

اگر تا این جا خوب دقت کرده باشین متوجه شدین که هر مصراع از توالی مرتب هجاهای کوتاه و بلند درست میشه و می‌شه این نظم ریاضی وار رو دسته‌بندی کرد و هرچندتا هجا رو در یک دسته بزرگ تر جا داد:

دمی با دوست در خلوت، به از صدسال در عشرت

د / می / با / دوست / در / خل / وت / ب / هز / صد / سال / در / عش / ارت

من آزادی نمی‌خواهم که با یوسف به زندانم

م / نا / زا / دی / ن / می / خا / هم / ک / با / یو / سف / ب / زن / دا / نم

_ _ _ U _ _ _ U _ _ _ U _ _ _ U

(اعراب گذاری کلیه ابیات درین جزوه لازم الاجراست)

با نگاهی سرسری به تقطیع بیت بالا می‌شه فهمید که نظمی در بیت وجود داره و اگر این هجاها رو به دسته‌های چهارهجایی تقسیم‌بندی کنیم، تمام دسته‌ها از این ترتیب درست می‌شن:

_ _ _ U

به این فرایند می‌گیم «صورت‌بندی»!

صورت‌بندی یعنی این‌که تشخیص بدیم هر وزن از دسته‌ها و ارکان سه هجایی تشکیل شده یا چهارتایی یا

شاید هم پنج تایی! صورت‌بندی رو می‌شه به نام «تقطیع به ارکان» هم صدا زد!

جزوه عروض و قافیه علیرضا بدیع

۳ مفاعیلن فاعلاتن مفاعیلن فعلن ۴ مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن

تست: وزن عروضی کدام بیت در کمانک مقابل آن غلط نوشته شده است؟ سراسری خارج از کشور ۹۳ با تغییر

۱ در بحر فتاده ام چو ماهی / تا یار مرا به شست گیرد : (مفعول مفاعیلن فعولن)

۲ مژدگانی بده ای دل که دگر مطرب عشق / راه مستانه زد و چاره‌ی مخموری کرد : (فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فعولن)

۳ بباختم دل دیوانه و ندانستم / که آدمی بچه‌ای شیوه‌ی پری داند : (مفتعلن فاعلات مفتعلن فع)

۴ دلبر برفت و دلشدگان را خبر نکرد / یاد حریف شهر و رفیق سفر نکرد : (مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن)

تمرین:

بیت زیر را تقطیع هجایی کنید و وزن‌واژه اش را بنویسید:

شبی به کوی بیدلان قدم نه

ش بی ب کوی بی دلاق دم نه

__ U _ U _ U _ U _ U

نظر به خستگان بی نوا کن

ن ظر ب خس ت گان بی ن وا کن

__ U / _ U _ U / _ U _ U

چرا پایه‌های آوایی را سه‌تایی یا پنج‌تایی نگرفتیم؟

چون نظم دسته‌ها به هم می‌خورد. امتحان کنید!

هر پایه ازین ترتیب هجاها درست شده:

_ U _ U

که به این رکن و پایه، «مفاعیلن» می‌گوییم.

